

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНІ ПРОЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В НІМЕЧЧИНІ ПІСЛЯВОЄННОГО ПЕРІОДУ (50–60-ТІ РР. ХХ СТ.)

Статтю присвячено дослідженню проблеми співвідношення матеріальної та формально-правової компонент у функціонуванні соціальної правової держави в Німеччині післявоєнного періоду.

Ключові слова: соціал-демократія, соціальна правова держава, матеріально-правова компонента соціальної правової держави, формально-правова компонента соціальної правової держави.

Для історії держави та права післявоєнної доби були характерні три нормативні позиції щодо оцінювання культурно-правових чинників функціонування соціальної правової держави в часовій перспективі. Останні були пов'язані із соціально-політичними обставинами, що визначили новий державно-правовий лад у країнах Західної Європи.

Метою статті є побудова описової характеристики соціал-демократичних проектів перетворення соціальної правової держави в руслі відповідних політико-ідеологічних дискусій.

Завданнями статті є: 1) побудова описової характеристики соціал-демократичних проектів перетворення соціальної правової держави після Другої світової війни в Німеччині; 2) побудова описової характеристики ідеологічних дискусій з приводу соціальної правової держави.

Статтю присвячено дослідженню проблеми співвідношення матеріальної та формально-правової компонент у функціонуванні соціальної правової держави в Німеччині післявоєнного періоду.

Соціал-демократичні партії та профспілки зайняли традиційну позицію в дискусії щодо нового державного ладу. Так, на першому з'їзді СДПН у Західній Німеччині в 1946 р. у Ганновері доповідач з питань економічної політики Віктор Агац (1897–1964) зробив перспективні висновки з недавнього німецького минулого: "Незважаючи на те, як світ сьогодні жахається звірств та злочинів усіх тих, хто сидить у Нюрнберзі на лаві підсудних, там відсутній головний підсудний – система у її динаміці, тому в цьому процесі відсутні чіткі характеристики. Висновки із цієї динаміки капіталістичної системи є фатальними, вони приводять до нового соціалістичного господарського ладу" [2, с. 42].

Виходячи зі зв'язків великої частини німецького капіталу з фашистським масовим

рухом, СДПН робить той висновок, що структури великої індустрії мають бути демонтовані та передані в спільну загальнодержавну власність, у кожному випадку включитись у соціалістичне планове господарство. Це означає не централізоване планове господарство, як, наприклад, у Радянському Союзі, а загальну відповідальність держави в правовому плані перед суспільством. Тому із цієї позиції держава має здійснювати централізовані функції базового планування та управління. Відповідно до цього було сформульовано основний принцип Гейсінської конституції: "Наша конституція або буде соціалістичною, або взагалі не буде існувати" [2, с. 42].

Компроментування капіталізму через тісне переплетення з націонал-соціалістичною системою сконцентрувало на іншому полюсі велику частину власників, які модифікують вимогу відродження капіталістичних структур у суспільстві через концепцію неолібералізму, який розвивався у 30–40 рр. ХХ ст., з одного боку, як реакція на світову економічну кризу, з іншого – на комунітаризм чи колективізм (рівнозначно) комуністичного чи фашистського різновиду.

"Боротьба проти колективізму тільки тоді може бути плідною позицією, коли нам вдасться таким способом відродити ліберальний принцип, коли ми сьогодні зможемо знайти для всіх очевидних недоліків, важливих ситуацій та вад історичного лібералізму й капіталізму задовільні рішення, не торкаючи цим самим внутрішню структуру ринкової конкурентної системи та функціональну спроможність нашої економічної системи. Неколективістичний світ тільки тоді буде готовий вступити у двобій з колективізмом, коли він буде здатний своїми способами упоратись з проблемами пролетаріату, великого індустріалізму, монополізму, різноманітних форм експлуатації та механізуючими впливами капіталістичної масової цивілізації" [2, с. 42].

В основному тут відроджуються теоретико-правові та етичні погляди раннього апологета лібералізму В. фон Гумбольдта, який вбачав основну мету держави в забезпеченні вільної гри сил у суспільстві й допускав тільки дуже обмежену державну інтервенцію.

І нарешті, на початку післявоєнної епохи досягає свого впливу католицьке соціальне вчення та відповідні концепції соціальної правової держави. Уже в XIX ст. церковні кола виходили з християнського гуманістичного мислення й одночасно з позиції стримування робітничого руху, що зростає, вимагаючи від уряду заходів, які б зменшили нужденність пролетаріату.

Спираючись на потенціал самопомогі індивіда, сім'ї та суспільства, папи Лев XIII (1810–1903) та Пій XI (1857–1939) у соціальних енцикліках підкреслювали необхідність підтримувальної соціальної політики: "Якщо в дійсності в змінних умовах більшість завдань, які раніше могли виконуватись маленькими спільнотами, відтепер можуть виконуватись великими, то слід встановити найвищу соціально-філософську максиму; те, чого може досягти окрема людина за своєю власною ініціативою чи своїми власними зусиллями, не слід позбавляти її і не слід приписувати соціальній діяльності, оскільки є порушенням справедливості вимагати від суспільства того, що може бути виконано підпорядкованими спілками; кожна соціальна діяльність за своєю сутністю та принципом є субсидіарною; вона має підтримувати членів соціальної спільноти, але в жодному разі не може підмінювати чи асимілювати їх" [3, с. 108].

Католицька церква вказує в контексті виникнення фашизму у Німеччині на процес секуляризації, який почався з Лютера, був продовжений філософією просвітництва й досяг свого апофеозу в ірраціоналістичній філософії Ф. Ніцше. Тому варто було підпорядкувати державу в післявоєнній Німеччині природному моральному закону Бога. Католицьке соціальне вчення своїм етико-політичним нормуванням державної діяльності утверджує існування приватної власності та її захист.

Держава, що утворюється, має, з одного боку, здійснювати інтервенцію, дотримуючись принципу субсидіарності, але одночасно бути достатньо сильною, для того, щоб зберігати порядок у суспільстві. Резолюція 73 німецького з'їзду католиків проголошує: "В епоху зростання соціального та політичного напруження ми бажано сильної держави, яка настільки ж чітко усвідомлює свої межі, як і великі завдання, що має виконувати в упорядкуванні закону на історичному шляху як найвища земна влада світу" [4, с. 25].

Тут захищається й обґрунтовується те, що це суспільство поділяється на власників

"особливого статусу" і тих, хто працює руками своїх має обстоювати право на життя.

Постулюється також і зв'язок власності з добробутом, але він залишається без подальших конкретизацій. Перед тим, як висвітлити теоретичні позиції окремих представників вищезазначених течій політичної та правової думки щодо правової й соціальної держави, слід зауважити, що вони центруються у двох основних напрямках: соціально орієнтованої ліберальної (буржуазної) держави та матеріально орієнтованої правової держави [4, с. 26].

Ліберальна (буржуазна) правова держава як тип конституції, що випливає з першопочаткового поняття правової держави, не змогла, виходячи зі своїх принципів, дати відповідь на соціальне питання, яке вона сама породила. Тріада правової рівності, буржуазної свободи та гарантія приватної власності емансипувалася не тільки від станово-феодальних та корпоративних зв'язків. Вона довела як приватні інтереси, так і природну нерівність індивідів до повного розгортання, обмеженого тільки рівною свободою інших.

Принцип юридично вільної, рівноправної, капіталоутворювальної особистості був визнаний принципом усього буржуазного права. Але закономірний історичний рух з необхідністю призводив не тільки до соціальної нерівності, яка була детермінована власністю, а й до класового антагонізму суспільства і, тим самим, до нової соціальної несвободи на ґрунті правової рівності. Л. фон Штейн і К. Маркс вперше осмислили цей рух у його історичній діалектиці. До цього призвела також втрата життєвого простору, викликана індустріальним розвитком. Усе це говорить проти буржуазної правової держави й вимагає соціально-інтервенційної, розподільної держави, яка активно протидіє соціальній нерівності, для того, щоб встановлені державно-правові гарантії не залишалися для великої кількості громадян порожньою формулою.

У чому полягає внутрішня причина такого факту? Л. фон Штейн вказував на те, що в конституції правової держави досягається лише форма свободи. Зняття соціальних суперечностей у суспільстві має здійснюватись не на рівні конституції, а там, де вони виникли: у порядку відносин між капіталом і працюю й можливістю праці досягати володіння через підприємницьку діяльність.

Якщо цю тезу про конституцію як форму свободи намагаються спростувати для часів цензового виборчого права, то для демократичної конституції правової держави це відповідає дійсності. Так, соціальна держава може мати значення, створюючи соціальні передумови для реалізації державно-правової свободи для всіх, тобто нівелюючи соціальну нерівність. Це виявляється на

рівні адміністрування, законодавства й розвивається тут на повну силу.

Соціально-правова держава, яка розуміється в такому контексті, приводить до змін у двох напрямках.

Перший напрям стосується відмови від поняття закону як загальної норми на користь прийнятних для сфери управління спеціальних, конкретно-регулятивних, управлінських тимчасових законів. Усі тимчасові закони (закони-програми) є необхідним інструментарієм законодавця; якщо вони й можуть бути абстрактно-загальними у формальному смислі, то предметно-змістовна всезагальність поняття закону в них втрачається.

Другий напрям стосується принципового розмежування найвищої дистрибутивної влади та гарантії власності. Державне втручання в соціальний продукт і прибуток через податкову систему є найприйнятнішою базою для соціодержавної активності законодавця.

Застосуванню поняття матеріальної правової держави завдячує однозначна відмова від юридичного позитивізму. Вона була посилена досвідом політичного зловживання правом у часи нацистського режиму. Серед різноманіття формулювань поняття матеріальної правової держави визначається через те, що державна влада залишається пов'язаною найвищими правовими принципами чи цінностями, і проблемний пункт державної діяльності полягає не в гарантуванні формальних умов свободи, а у створенні матеріально справедливого правопорядку.

Гарантія свободи як момент включається в цей правопорядок й одночасно релятивізується. Конституція не обмежується більше встановленням меж державної влади щодо буржуазної свободи та організації політичного волевиявлення й владореалізації; вона стає правовим утвердженням "базових цінностей життєвого ладу суспільства" [4, с. 25]. У цьому полягає перехід у нову тотальність.

Якщо матеріальні принципи конституції розуміються як "об'єктивний порядок цінностей" чи цитадель метапозитивних принципів справедливості, то необхідно вимагати "значущості такої системи цінностей для всіх сфер права" [4, с. 27–28], як це має місце у Федеральному збірнику конституційних законів, що відстоює аксіологічне розуміння конституції.

Конституція, визначена в матеріально-правовому відношенні, висуває, слідуючи логіці оціночного мислення, безумовну аксіологічну вимогу, яка поширюється на всі сфери соціального життя; вона санкціонує певні етико-політичні переконання, яким надається універсальної юридичної значущості, та дискримінує інші, які суперечать їм. Свобода більше не гарантується безумовно, у руслі формально-юридичного роз-

межування, а тільки в межах аксіологічної бази конституції; той, хто перебуває поза цією аксіологічною базою, яка володіє презумпцією недоторканності, не має більше жодних шансів на політичну свободу.

Висновки. Таким чином, відбувається вихолощування існуючої конституційної структури правової держави й зростає напруження з основним смислом першопочаткової концепції правової держави, що гарантує свободу. І все ж, аксіологічно обґрунтована концепція матеріальної правової держави знаходить підтвердження передусім у тому аргументі, що правова держава мала б бути захищена від беззмістовності та формальної порожнечі. Цей заклик до матеріальної правової держави ігнорує чи недооцінює іманентне значення, а саме матеріально-іманентне значення формальних правових гарантій та упорядковувальних процедур.

Якщо формальні гарантії й процедури є такими, що захищають та охороняють індивідуальну й соціальну свободу, запобігаючи політичній інтервенції окремих індивідів чи соціальних груп від імені абсолютно-законних чи достовірних матеріальних "цінностей", вони виявляються інституціями свободи.

Демонтаж свободи тоталітарними режимами розпочинається не з використання формальних гарантій чи процедур, відбувається під закликом до більш досконалого, матеріального допозитивного чи метапозитивного права, до "істинної релігії", "расово рівноправної спільноти народу" чи "пролетаріату" [4, с. 29].

У другій фазі, коли нове право як засіб революційних змін досягає панування, воно приводить до позитивізму та легалізму тоталітарних режимів. Якщо морально-етичні постулати чи цінності пов'язуються з юридичними обов'язками щодо забезпечення рівної свободи всіх та засадничими імперативами соціального життя, то звідси випливає необхідність соціалізації індивідуальної свободи та автономії; вона підпорядковується пануванню тих, хто отримує монополію на інтерпретацію цих постулатів чи цінностей. Це має особливе значення при посиленні на різні цінності, оскільки вони як такі непридатні для раціонального, інтерсуб'єктивно-опосередкованого обґрунтування, більшою мірою відносяться до переживання, світосприйняття, оціночного досвіду й пов'язаних з ним формоутворень свідомості.

Вони відкривають шлях особистим ідеологічним судженням, упередженості та позитивізму, тому що раціонально обґрунтована аксіологічна система не є ймовірною. Ця позиція спростовується запереченням, яке сформулював А. Арндт: голосування як форма політичного волевиявлення та правотворчості зумовлюється єдністю щодо

того, що не є предметом голосування. Це в основному правильно [1, с. 101].

Але питання полягає в тому, чи ця єдність, якої не може позбавитись політична спільнота, має передбачатися, і чи може вона взагалі створюватись або зберігатись конституційним правовим дозволом, якщо вона стає предметом суперечностей, джерелом яких є більшість? Чи не полягає в цьому принципі конституційний тоталітаризм?

Яку свідомість має народ, якщо він вірить, що так звані основні цінності його життєвого ладу та форми політичного порядку мають закріплюватись без застосування правового примусу як для нього самого, так і для наступних поколінь, які завчасно позбавляються власної думки? Ситуація, яка тут передбачається, є або анар-

хією, або тотальною революціонізацією, в якій усе стає плинним і позбавляється внутрішнього змісту. Якщо така ситуація практично створена, то опір у будь-якій формі непридатний для того, щоб політична спільнота могла вижити.

Список використаної літератури

1. Arndt H. Theorie der Sozialbewegung von L. von Stein / H. Arndt. – In: DVB, 4/1992, 1996, 1997, 1998.
2. Kruger H. Personliche Selbstentfaltung im Sozialstaat / H. Kruger. – In: RphH, 5/1993, 1994, 1995, 1996.
3. Sozialdemokratische Partei des Deutschlands nach dem II. Weltkrieg. – In: RK. – Bd. II. – Berlin. – Dietz, 1950. – 331 S.
4. Sozialstaat und Sozialpolitik / hrgs. von E. Baumann. – Munchen-Leipzig, Schur, 1980. – 311 S.

Стаття надійшла до редакції 28.01.2013.

Жовтобрюх М.М. Социал-демократические проекты реформирования социального правового государства в Германии послевоенного периода (50–60-е гг. XX в.)

Статья посвящена проблеме соотношения материального и формально-правового компонентов в функционировании социального правового государства в Германии послевоенного периода.

Ключевые слова: социал-демократия, социальное правовое государство, материально-правовой компонент социального правового государства, формально-правовой компонент социального правового государства.

Zhovtobryukh M. Social and democratic projects for reforming the social legal state in Germany in the post-war period (50–60 s years of XX century)

This article is dedicated to the problem of interrelations of material and right-formal components in right-social state function in Germany after II World War.

Key words: social democracy, social right state, right-formal component of right-social state, material component of right-social state.